

Bősze Péter¹, Baghy Kornélia

Ez is, az is

Hozzászólók:

Balogh Lajos, Berényi Mihály, Bősze Ádám, Buvári Márta, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina, Makra Júlia, Nyáry Szabó László, Siptár Péter, Szabó T. Attila

ANTIGÉN

Az *anti*- önállóan előtag, a *gén* önálló utótag. A helyesírási szabályzat szerint kéttagú összetétel, ezért az utótagjait a 6 : 3-as szabály szerint kapcsoljuk össze. Írásmódja mégsem egységes, például az *antigénbemutató* összetételt kötőjellel is írják. A *Magyar helyesírási szótárban* nem találtam példát, az *Osiris Helyesírás* (2004) nem követi a szabályzatot: az *antigénfelismerés* összetételt egybeírja, noha háromtagú és hét szótagból áll. A *magyar orvosi nyelv – nyelvhasználati megfontolások* című könyvemben én is egybeírtam az *antigénbemutató* szóösszetételt. Mi a magyarázat?

Kétségtelen, hogy a *gén* önálló jelentésű szó; a DNS-nek egyik eleme (öröklődést, fehérjét kódoló egysége). Az *antigén* szóban a *gén* utótag nem ilyen jelentésű – valójában semmilyen jelentésű: az *anti* + *gén* összetételnek csak együtt van jelentése. Kérdés: tekinthető az ilyen utótag önállóan? Miként írjuk például az *antigén* + *meghatározó* összetételt?

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Az *antigén* szóban a *-gén* nem főnév, hanem képző, mint például a *lymphogen*, *fibrinogen* szavakban is. *Lympho* + *gen*: nyirok eredetű. *Fibrinogen*: fibrinné átalakuló. Nincs köze az öröklődés génjéhez. Az *épül* ige sem bontható *ép* + *ül* módon, nem kettős összetétel. Az *antigén* tehát nem önálló előtagból (*anti*-) és nem önálló utótagból (*-gén*) áll, összetétel szempontjából egy szó, így az *antigénmeghatározó* két tagból álló összetétel.

Keszler Borbála

Ma már nincs szó 6 : 3-as szabályról. A 139. pont csupán ennyit ír:

„A kettőnél több szóból alakult összetételeket hat szótagig kötőjel nélkül egybeírjuk [...] A hat szótagnál hosszabb többszörös összetételeket kötőjellel tagolhatjuk a két fő összetételi tag határán.”

A kérdés, miszerint az utótagnak ugyan van önálló jelentése, de az adott összetételben nincs, ezért tekinthető-e önálló utótagnak, valóban problematikus, annak ellenére, hogy a *Magyar helyesírási szabályzat* a 139. pontban foglalkozik vele a következőképpen:

„Az idegen előtagokat akkor tekintjük összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például miniszoknya-viselet, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: antialkoholista-klub, biotechnológia-ipar stb.”

Jónak tűnik ez a szabály, a gond csak az, hogy nem mindig tudjuk megállapítani, hogy az első vagy a második tag önállóan használatos-e, hiszen sok esetben olyan szakszóról van szó, amelyet a szakmában nem járatos személy nem ismerhet, például: *mikroembólia-ellátás*, *makroklíma-kutatás*, *makrokozmosz-kutatás*, *minilakroszkópia-vizsgálat*. Sőt a nehézséget az is jelentheti (mint a *gén* esetében), hogy egyes esetekben az idegen szó egészen mást jelent önmagában, mint összetételben. Ilyen a *makró* szó is, amelyet összetételben 'nagy' jelentésűnek érzünk, de például az informatikában a felhasználó által adott programon belül létrehozott szoftverek egyik típusát jelenti (lásd Wikipédia).

Az *Orvosi helyesírási szótár* (1992) foglalkozik ezzel a kérdéssel. A következőket találjuk a 21. oldalon: „*Néhány idegen*

¹ A szövegben előforduló olyan szók, amelyek után * van felső kitevőben, Bősze Péter magyarázó javaslatai.

tő (centi-, deci-, deka-, extra-, hekto-, kilo-, ultra-) az idők folyamán önálló szóvá lett. Az ezekkel (valamint a milliszóelemmel) alakult szavakat összetett szavaknak tekintjük.” „[N]apjainkban már más gyakori szókezdetek (anti-, auto-, bio-, foto-, infra-, inter-, makro-, mikro-, szuper-, termo-, video- stb.) is erősen közelednek afelé, hogy önálló szavaknak tekintsük őket. Helyesírásunk egységének érdekében azonban szótárunk a központi normához igazodik” (i. h.), vagyis a szótár az ezekkel alkotott alakulatokat nem tekintette összetett szavaknak.

Lehet, hogy talán helyes lenne, ha a szótárakban külön feltüntetett előtagokkal alkotott egységeket összetételnek tekintenénk, s ha ezekhez egy harmadik tag is kapcsolódik, és ezzel a szó meghaladja a hat szótagot, akkor a kötőjeles megoldást választanánk. Szaknyelvi példák: *antidepresszáns-kezelés, antitest-hemofília, enterobakterio-terápia, makroklíma-kutatás, makroembólia-ellátás, uniformis-viselet* stb. A szabályzat 139. pontja azonban nem teszi kötelezővé a kötőjelet.

Laczkó Krisztina

A *-gen/-gén* görög eredetű úgynevezett önállótlan utótag, amelynek jelentése: 'eredet, eredetű, származó', illetőleg 'okozó, létrehozó, keltő'. Az *antigén* tehát két, a magyarban önállótlan, idegen eredetű tagból áll. Ebből következően a szótagszámlálási szabályt nem érvényesítjük rá. Az AkH¹² világosan kimondja: az idegen előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak. Ez érvényes az utótagokra is. Az önálló használat sem az *anti-*, sem a *-gén* esetében nem áll fenn. Eszerint az írásmód: *antigénmeghatározó*. (Olyan nyelvi elem egyébként pedig nincs, amelynek ne lenne jelentése, ugyanis akkor nem nyelvi elem.)

Nyáry Szabó László

Sajnálom, hogy a génekbe vetett hitüket még mélyebben meg kell ingassam, de a szótagolás előtt már a helyesírásával meg a kiejtésével is komoly kételyek merülnek föl: A *gén* szó először *gen* alakban Wilhelm Ludvig Johannsen dán élettanász egyik német nyelvű cikkében jelent meg.

A *gen* (és innen az angol *gene* is) a 'nemzedék' vagy 'leszármazott' értelmű óhellén *γενα* [ejtsd: *genea*] szóból született. Ebből is egyértelmű, hogy nem „e”-vel, hanem „e”-vel ejtendő...

Mindenesetre az ANTIGÉN, amely legkevésbé sem gén, igazán megérdemelne már egy illő, tisztes magyar nevet! Talán *véd(e[k])vál(asz)any(ag)* vagy *védíng(er)any(ag)*. Ha már hellénül nem tudunk rendesen, legalább a saját anyanyelvünknek viseljük gondját illendően!

Siptár Péter

A kérdésre először azt akartam válaszolni, hogy az *anti-gén* szónak annyi köze van a génekhez, mint a *fidibusznak* a buszhoz, a *jobbágnak* az ágyhoz vagy a *tréfának* a fához, vagyis semmi; de aztán kicsit utánanézttem, és a következők derültek ki.

A *-gén* végződés eredetileg valami olyasmit jelentett, hogy '(az előtag által) okozott, létrehozott', de ma már inkább 'ami létrehozta, okozza (azt, amit az előtag jelöl)'. A XVIII. században alkottak francia *-gène* '-alkotó' végződésű kémiai nevezeteket (például *oxygène* 'oxigén') a görög *-genes* 'vkitől született, vki/vmi által létrehozott' végződésből (tulajdonképpen félreértve annak jelentését), amelyben ugyanaz az indoeurópai alapnyelvi **gene-* 'szül, nemz' tö rejlik, mint a görög *genos* 'születés', *genea* 'faj, fajta, család' stb. szavakban. A végződés (az azt tartalmazó szavakkal együtt) aztán átkerült a németbe és az angolba, majd innen, nemzetközi nevezetekkel, azok részeként a magyarba is (melléknevek: *homogén, heterogén, autogén*; főnevek: *oxigén, hidrogén, ösztrogén*, illetve olyan melléknevek, amelyek főnévként is használatosak: *patogén, allergén, hallucinogén*). Ezek egyike sem tekinthető összetett szónak a magyarban, így az *antigén* sem.

Az angol *gene* 'gén' szót legkorábban 1911-ből adatolták, a Wilhelm Ludvig Johannsen (1857–1927) nevű dán tudós által mesterségesen alkotott német *Gen* szó átvétele. Ugyanarra a görög szócsaládra (és alapnyelvi töre) megy vissza, mint a *-gén* végződés, tehát nem állítható, hogy semmi köze nincs az *antigén* stb. szavaknak a génekhez, de semmi esetre sem igaz, hogy ezekben a *gén* (önálló) összetételi utótagként szerepel. Ha így lenne, akkor a fenti szavakban valamilyen genetikai értelemben állna, de ez nincs így, vagy legfeljebb áttételesen, véletlenül.

Tehát nem teljesen igaz, hogy a *-gén* végződésnek semmilyen jelentése nincs, de annyi biztos, hogy nem azt jelenti, mint a *gén* szó. Ezért aztán az *antigénfelismerés* kéttagú összetétel, egybeírandó.

ÖSSZEGZÉS

Az *antigén* jellegű kéttagú szavak írására, vagyis azoknak a szavaknak az írásmódjára, amelyekben az utótagnak van önálló jelentése, az adott összetételben azonban nincs, a Magyar helyesírási szabályzat nem tér ki. Ám nem is ellenzi a kötőjel elhagyását újabb összetételi tag kapcsolásakor, akkor sem, ha az új összetétel meghaladja a hat szótagot. Az ilyen kéttagú szavakban az utótag lehet képző – miként Berényi Mihály írta –, azaz nem is utótag, nem is összetett szó. Akár így, akár úgy, az *antigén* + utótag egybeírandó, függetlenül a szótagszámtól. Tehát: *antigénbemutató*.